

نمادهای اسلامی

در ایلام و مهران

دکتر سهراب مروتی

ایلام امروز از نظر تاریخی بخشی از سرزمین «عیلام باستان» و دارای میراث تمدنی-فرهنگی دیرینه‌ای است که ریشه در سده‌های دور دارد. این منطقه در صدر اسلام به وسیله مسلمانان فتح گردید و از آن زمان تا امروز، مردمانش دین اسلام را پذیرفته و به آن وفادارند. در حال حاضر نزدیک به ۹۹ درصد از مردمانی که در این منطقه جغرافیایی زندگی می‌کنند، شیعه هستند. دکتر سهراب مروتی در این جستار با اشاره‌ای اجمالی به روند تاریخی شکل‌گیری استان ایلام، به چگونگی گسترش اسلام و مذهب تشیع در این منطقه پرداخته است. نویسنده با ارایه تعریفی از «بقعه»، چگونگی شکل‌گیری آن را در این خطه بررسی کرده و در ادامه، نقش و تاثیر فرهنگی این بقاع را از نظر تاریخی و دینی مورد مطالعه قرار داده است.

استان ایلام با مساحتی بالغ بر ۱۹ هزار و ۸۶ کیلومتر، بین ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۵ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ، در گوشه غربی کشور واقع شده است. این استان از جنوب با خوزستان، از شرق با لرستان و از شمال با کرمانشاه همسایه بوده و از سمت غرب دارای ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق است. (آمارنامه استان ایلام، ص ۲).

ایلام امروز دارای میراث تمدنی و فرهنگی دیرینه است و از نظر تاریخی بخشی از سرزمین عیلام باستان بوده است. در دوره ساسانی در این منطقه، دو ایالت ماسبذان با مرکزیت سیروان و شهرهای تابعه آن مانند: اریوجان و الرذو ایالت مهر جانقدق با مرکزیت صیمره پدید آمده است.

(ابن حوقل، صوره الارض، ص ۱۱۲) نوشته است:

«صیمره و سیروان دو شهر کوچکنند که بناهای آنها مانند شهرهای موصل و تکریت اغلب با گچ و سنگ است و میوه‌های بسیار و گردو و دستبویه و محصولات نواحی سردسیر و گرمسیر و آبها و درختان و کشتهای بسیار دارند.»

مورخان اسلامی دیگر مانند: (بلاذری در فتوح البلدان، صص ۶۸ و ۶۹)؛ (ابن ابی یعقوب در البلدان، صص ۴۳ و ۴۴)؛ (ابن اثیر در الکامل، ص ۲۱۷)؛ (ذکریا بن محمد در آثار البلاد و اخبار العباد، ص

۴۷۰)؛ مستوفی در (نزهة القلوب، ص ۷۹)، از شهرهای صیمره، سیروان، اریوجان، ده بالا، ماسبذان و مهر جانقدق نام برده‌اند.

این شهرها تا قرن سوم هجری از آبادانی برخوردار بوده و بنا بر نقل ابن اثیر، به علت وقوع زلزله از آبادانی افتاده‌اند (الکامل، ج ۱۲، ص ۱۱۵) و بعد از آن، به تدریج با قدرت گرفتن حکومت‌های محلی مانند اتابکان لرستان در مقایسه با سایر مناطق ایران، در انزوا به سر برده و به تدریج زندگی ایلی و عشایری جانشین آن آبادانی، گشته است.

این منطقه در صدر اسلام به وسیله مسلمانان عرب فتح گردید. بلاذری (فتوح البلدان، صص ۶۸ و ۶۹) در این رابطه می‌نویسد: «بعد از فتح دینور، ابو موسی اشعری به ماسبذان شد. اهل آن با وی جنگی نکردند. اهل شیروان نیز به همان شروط صلح دینور صلح خواستند و جزیه و خراج پرداختند. ابو موسی دسته‌هایی سوار به میان ایشان بپراکند و بر زمینهایشان غالب آمد.» ابن اثیر (الکامل، ج ۱۲، ص ۲۱۷) نیز نوشته است: «پس از آنکه هاشم از جلولا به مدائن بازگشت، سعد خیردار شد که آذین پسر هرمرزان سپاهیان جمع کرده و به دشت هاروی آورده است. سعد ضرابین خطاب را با سپاهی به مقابله او فرستاد و در دشت ماسبذان به هم برخورد نمودند و جنگی شدید در گرفت و آذین توسط ضراب دستگیر و سرش از تن جدا شد، سپاهیان عرب تا حوالی سیروان جلورفته و ماسبذان را قهرا گرفتند. مردم آن شهر به جبال فرار کردند، ضراب آنها را دعوت به

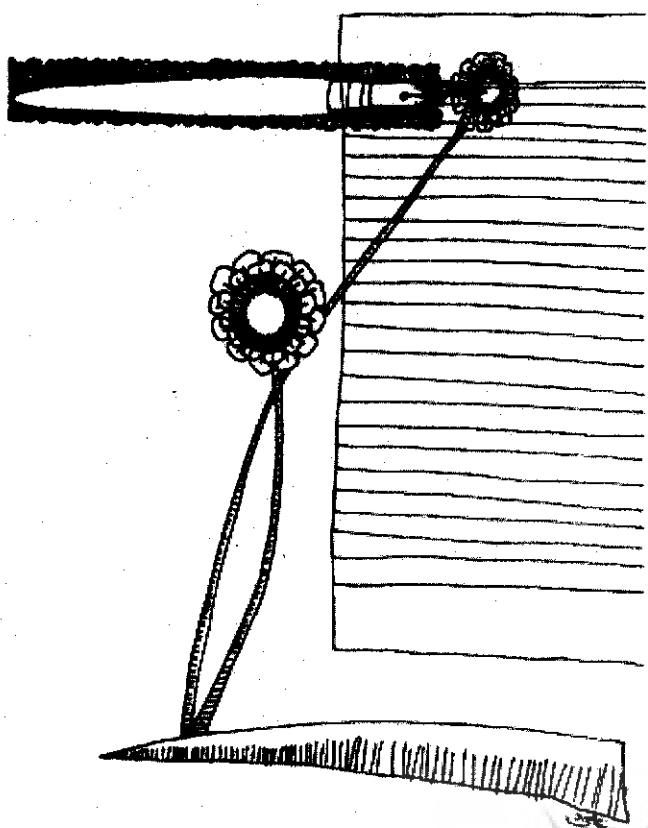
مصالحه کرد و آنان هم پذیرفتند. ضرار تا انتقال سعد به کوفه در ماسبدان بود، سپس به طرف کوفه عزیمت کرد و پسر هذیل اسدی را در ماسبدان جانشین خود ساخت. «از آن زمان تا کنون، مردم استان ایلام دین اسلام را پذیرفته و به آن وفادارند و اکنون نزدیک به ۹۹ درصد آنها دارای مذهب تشیع اند.»

با حاکمیت اسلام، نخستین آرامگاههای اسلامی بر سر تربت یاران پیامبر و بر سر مقبره شهدای شیعه و شخصیت های برجسته، احداث شدند. هیچ کدام از آرامگاههای قرن اول تا سوم هجری متمرکز در مناطق خاور نزدیک، بویژه در عربستان و مصر باقی نمانده اند. (هلین براند، معماری اسلامی، ص ۳۱۵) نخستین آرامگاه اسلامی باقی مانده مقبره قبه الصلیه در شهر سامره است که قدمت آن به اواسط قرن سوم بازمی گردد. (همان)

در دوران حکومت آل بویه (۳۳۳ تا ۴۷۷ هـ) مذهب تشیع گسترش پیدا کرد، شیعیان نه تنها سرداب سامرا محل غیبت امام دوازدهم را از سال ۲۶۰ هجری به بعد به عنوان مکانی متبرک زیارت می کردند، بلکه در ایران نیز ابنیه مقدسی بنا کردند، همچنین هسته اولیه مرقد امام هشتم، امام رضاع) از طرف آل بویه شکل گرفت. (مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ص ۳۳۳) اینگونه بود که در شهرهایی مانند مشهد و قم و اماکن مقدس شیعه در عراق، مقبره ائمه (ع) و افراد خاندان آنان، مورد توجه خاص قرار گرفت و منتهای هنرمندی و توجه در ساختن و تزیین آنها به عمل آمد و در سرتاسر خاک ایران هزاران امام زاده به عنوان عمل ثواب ساخته شد، قبر عرفا و مقدسین برجسته، محل مراکز روحانی و مناطق مختلف گردید. (ویلبر - دونالد، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، ص ۳۴)

در دوره صفوی، آرامگاههای مذهبی مهم ایرانی به جلوه نهایی خود به شکل امروزه هستند، دست یافتند. (هلین براند، رابرت، معماری اسلامی، ص ۳۶۱) قدیمی ترین بنای ایلام که از آن در منابع تاریخی نام برده شده است، آرامگاه مهدی خلیفه عباسی است. این نما در سال ۵۶۴ هجری توسط المسترشد خلیفه عباسی بازسازی شده بود. (یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۶۳۲) از دیگر بقعه هایی که در تاریخ از آن اسمی به میان آمده است بنای مهدی صالح در مازین دره شهر است. این بنا در قرن هشتم ساخته شده است. (ایزدنیا، حمید، آثار باستانی تاریخی لرستان، ص ۴۹)

با توجه به وضعیت مذهبی حاکم بر ایلام، آرامگاهها و بقعه ها کم رو به گسترش نهاد و اکنون بیش از یکصد نماد اسلامی در استان وجود دارد. (نمادهای مقدس، یار محمد قاسمی، سهراب مروتی) یکی از نمادهای

مقدس بقاع هستند. بنا به قول آقای معین (فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۵۵۶) بقعه به قطعه زمینی گفته می شود که زیارتگاهی در آن قرار گرفته باشد، همچنین به مزار ائمه و بزرگان دین و مدفن های متبرک نیز گفته می شود. «با توجه به اهمیت برجسته ای که این بقاع از نظر تاریخی و دینی برای مردم داشته و همچنین تاثیری که بر فرهنگ عمومی جامعه می گذارند، در صدد آنیم تا گزارشی علمی و روشمند از موقعیت مکانی و پیشینه تاریخی آنها را به روایت آوریم.»

علی صالح

در ۲۵ کیلومتری جاده ایلام-مهران و بر روی تپه ای ملایم، بقعه ای نظیر مسافری را به خود جلب می کند. این بقعه، «خاص علی» یا «علی صالح» (۱) نام دارد. خادمین بقعه در گذشته از یک طایفه معین به نام «باوه» بوده اند اما به تدریج تعداد ساکنین آنجا زیاد شده و اکنون شهری به نام صالح آباد در اطراف زیارتگاه قرار دارد. بنای قدیمی آن که در زمان قاجار ساخته شده بود دارای زیربنایی حدود ۲۴۰ مترمربع بادو گلدسته و یک گنبد شلغمی که از بهترین تزیینات زمان خود به شمار می آمد ولی به علت بی توجهی و نداشتن درآمدی در حد این مکان کثی کاری و گنبد آن فرسوده گردیده است» (۲) ناگفته پیداست که در آمد مطلوب و توجه مسوولان استان موجب شد که بنای صالح آباد در سال ۱۳۶۲

نوسازی شود. بنای جدید هزار مترمربع مساحت دارد. بنا، دو پوش است و حدود ۱۸ متر ارتفاع دارد. «گنبد روی یک چهارطاقی ساخته شده و شستانی با هشت گنبد کوچکتر اطراف آن را احاطه کرده است. زیر گنبدها با آئینه کاری، تزیین شده است.»

قبر در مرکز بنا و در زیر گنبد دو پوش قرار گرفته است. ضریح آهنی بر روی آن نصب شده است.

کتاب های رجال، وی را این گونه معرفی می کند: «در کتب نسب مسطور است که او بغایت بزرگ بود و ریاست عراق به اولاد او تعلق داشت کنیت او ابوالحسن است و مستجاب الدعوه بوده است و در کتاب خلاصه و کتاب ابن داوود مسطور است که او در زمان خود زاهد و ابدال ابوطالب بود و اختصا تمام به حضرت موسی (ع) و امام رضا (ع) داشت و حضرت رضا (ع) او را زوج الصالح نام کرده بود و آخر با آن حضرت به خراسان رفت و با اصحاب ما همواره اختلاط می نمود و چون محمد بن ابراهیم طباطبا خواست که به ولایت عهد از ابوالسریا جهت او تبعیت بستاند علی از آن معنی امتناع می نمود تا آنکه او آن را حواله محمد بن محمد بن زید بن علی فرمود.» «از سلیمان بن جعفر روایت شده که گفت: علی بن عبیدالله در آغاز امر به من گفت: می خواهم به خدمت حضرت امام رضا (ع) فایز شوم و او را سلام کنم. گفتم: چه چیز تورا از آن مانع است. گفت: جلال و هیبت او مرا

از آن باز می‌دارد و چون بعضی از ایام بگذشت، حضرت امام رضا(ع) را بیماری روی داد و مردم به عیادت آن حضرت می‌رفتند، پس من با علی بن عبیدالله ملاقات نمودم و او را گفتم که الحال و قوت آن است که آن حضرت را ملاقات نمایم. آن‌گاه به خدمت آن حضرت آمدم و چون آن حضرت او را دید، لوازم محبت و تعظیم و تکریم او به جا آورد و علی به غایت خوشحال شد و بعد از آن علی بن عبیدالله بیمار شد. پس حضرت امام رضا(ع) او را عیادت نمودند و من در خدمت ایشان بودم و آن حضرت آنقدر نشستند که هر که درون خانه بود، بیرون آمد و چون آن حضرت نیز بیرون رفت، من نیز در خدمت او بیرون آمدم، خبر داد مرا کنیز من که در خانه علی بن عبیدالله بود که ام سلمه زن علی بن عبیدالله از پس پرده به حضرت امام رضا(ع) می‌نگریست و چون آن حضرت بیرون رفت، او از پرده بیرون آمد و روی خود را بر موضع جلوس آن حضرت نهاده آن را می‌بوسید و دست بر آن کشیده و بر روی خود می‌مالید.

سلیمان گوید: که بعد از آن روزی نزد علی بن عبیدالله رفتم و او نیز مرا خبر داد از آنچه که ام سلمه مکان آن حضرت از روی اخلاص به جا آورده بود، پس من آن صورت را به خدمت حضرت امام رضا(ع) عرض نمودم، آن حضرت فرمودند که ای سلیمان، بدان که علی بن عبیدالله و زن او و فرزندان او از اهل جنت اند. ای سلیمان بدان که اولاد علی و فاطمه هر گاه خدای تعالی این امر را یعنی معرفت امامت ائمه اهل بیت را به ایشان روزی گرداند، ایشان چون دیگر مردم نخواهند بود. (۳)

علی صالح، مورد احترام و تکریم مردم استان ایلام است؛ زایران بی شماری از تمام نقاط استان به زیارتش می‌روند؛ وضعیت آب و هوایی آن، قرار گرفتن قبرستان عمومی استان در اطراف بقعه، بر رونق آن افزوده است. در بعضی از اعیاد، زیارت کردن آن به دلیل زیادی زوار، مشکل است. کرامات زیادی برای علی صالح، نقل می‌کنند.

مهدی خلیفه عباسی

در شهر ایلام، روبروی مسجد جامع، مقبره‌ای وجود داشت که آن را «سید مهدی» نامیده‌اند. این مقبره در سال ۱۳۵۲ ه. م. ش. تخریب و به جای آن کتابخانه عمومی شماره یک اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، احداث شده است. (۴) یاقوت حموی نوشته است:

«ده بالا روستایی در ماسبذان در ناحیه جبال نزدیک بندینچین است و در آنجا قبر خلیفه مهدی و قتلگاه او قرار دارد و عده‌ای خدام وابسته به آن هستند و مقرری دریافت می‌کنند و در سال ۵۶۴ هجری المسترشد بقعه را توسعه داد و پول زیادی میان ساکنین آنجا پخش نمود.» (۵) ایزدپناه در این باره می‌نویسد:

□ شیعیان نه تنها سرداب سامرا محل غیبت امام دوازدهم را از سال ۲۶۰ هجری به بعد به عنوان مکانی متبرک زیارت می‌کردند، بلکه در ایران نیز ابنیه مقدسی بنا کردند، همچنین هسته اولیه مرقد امام هشتم، امام رضا(ع) از طرف آل‌بویه شکل گرفت.

«در محلی که سابقاً ده بالا گفته می‌شد و اینک شهر ایلام نام دارد، مقبره‌ای است که سید مهدی نامیده می‌شود، این مقبره بی شک همان قبر مهدی خلیفه عباسی است. تنها زائران مقبره طائفه‌ای از اهالی ایلام اند که شاید از اعقاب مردمی باشند که به دستور المسترشد برای خدای آن گمارده شده بودند. این مقبره در وسط شهر ایلام و در سه راهی خیابان سپه، برق و مسجد والی واقع و تمامی آن از سنگ و گچ ساخته شده است. اندازه داخل مقبره ۴/۳۰ در ۴/۶۰ متر بلندی گنبد آن نزدیک به ۹ متر است. سطوح داخلی این مقبره به وسیله گچ کاری تزیین شده است، بنابر این آنچه نقل شد این بنا باید همان باشد که در سال ۵۶۴ هجری به دستور خلیفه المسترشد ساخته شده است.» (۶)

فربا استارک در باره آن می‌نویسد: «در داخل شهر ایلام گنبدی دیدم که می‌گفتند متعلق به المهدی بالله است. و از جمله ساختمانهای اسلامی محسوب می‌شود که البته مورد توجه مردم نیست.» (۷)

از منابع تاریخی چنین به دست می‌آید که آرامگاه خلیفه مهدی عباسی دو بار ساخته شده است. یکبار هنگام از دیار رفتن وی و بار دوم در سال ۵۶۴ هجری بود که خلیفه المسترشد، آن را بازسازی کرد و بنای مذکور تا سال ۱۳۵۲ وجود داشته است. با توجه به این که در دوره حکومت خلفای راشدین و حکومت بنی امیه حاکمی برای اداره امور ماسبذان تعیین می‌شد. لذا در زمان خلفای عباسی نیز این اقدام انجام می‌پذیرفت. ماسبذان دارای آب و هوای معتدل و کوهستانی و دارای

مناطق زیبایی برای تفریح بود. بعضی از خلفای اسلامی به این منطقه سفر می‌کردند و یکی از آنها «مهدی» خلیفه عباسی بود.

«با مرگ منصور دوانیقی؛ دومین خلیفه عباسی در سال ۱۵۸ هجری فرزندش ابو عبدالله محمد معروف به مهدی جانشین وی شد. او در سال ۱۶۹ هجری برای رفتن به گرگان، قصد گذر از ایالت ماسبذان را داشت که پس از توقف کوتاهی در محلی به نام «الرد» به شکار مشغول شد و در تعقیب آهوئی به دیوار خرابه‌ای برخورد می‌کنند. وی از اسب بر زمین می‌افتد و پشتش می‌شکند و در همانجا جان به جان آفرین تسلیم می‌کند. سرانجام بر جسد او نماز می‌گذارند و او را همانجا دفن می‌کنند.» (۸)

در تاریخ یعقوبی آمده است:

«مهدی در یازدهم محرم سال ۱۶۹ هجری به سمت منطقه جبل - جبال - از بغداد خارج شد و در روستایی که «الرد» گفته می‌شد از سرزمین ماسبذان فرود آمد و مانند بقیه روزها برای شکار بیرون رفت. سگها آهوئی را دنبال کردند. او نیز در پی سگها با اسبش به دنبال آهو رفت، آهو به سرعت از در خوابه‌ای وارد شد و سگها نیز به دنبال او وارد شدند و اسب نیز از پی آنها از در خرابه وارد شد، در این خرابه او را آسیب رساند و او را به سوی خیمه گاهش بردند و هشت روز مانده از محرم در سال ۱۶۹ در حالی که ۴۸ ساله بود درگذشت.» (۹)

ابوحنیفه دینوری چنین می‌نویسد: «در سال ۱۶۹ هجری موسی پسر مهدی به گرگان رفت و مهدی برای استراحت و گردش به ماسبذان رفت. مدتی آنجا ماند و در همان شهر در چهل و سه سالگی درگذشت. مدت حکومت وی ده سال و یک ماه و نیم بود.» (۱۰) مسعودی نوشته است: «وفاتش - مهدی - در رذراق ماسبذان جبال هفت روز مانده از محرم سال صد و شصت و نهم در چهل و نه سالگی.» (۱۱)

بیشتر مورخان مسلمان، محل درگذشت مهدی عباسی را در روستایی به نام «الرد» از ایالات «ماسبذان» ذکر کرده‌اند. «الرد» اسم سابق «ده بالا» بوده است. و تا قرن سیزدهم هجری به همین نام خوانده می‌شده است و در زمان والیان پشتکوه، ده بالا مرکز حکومتی آنها گردیده و به حسین آباد تغییر نام داده است و در قرن معاصر حسین آباد به ایلام امروز تبدیل شد.

سیدحسین

در جنوب شرقی شهر مهران و در کنار رودخانه بزرگ «گاوی» بقعه‌ای قرار دارد، که به «امام زاده سید حسن» مشهور است. اطراف بقعه رادشت های هموار و زمین های حاصلخیز فرا گرفته است. روستاهای قدیمی کنار امامزاده «باوه» و «ملخطاوی» بودند که اکنون از سکنه خالی و ویران شده‌اند. بر طبق

سنگ نوشته ای، که در زیارتگاه وجود دارد بنای آن به زمان قاجار برمی گردد، متن آن چنین است:

«هو الله، بسم الله الرحمن الرحيم تاريخ ساختن گنبد مطهر و صحن امامزاده واجب التعظيم سيدحسن عليه الرحمه حسب الامر جناب جلابمآب اجل الكرم غلامرضا خان والی کل لرستان فیلی سردار اشرف ۱۳۲۶ ماموریت محمدغلام» کتیبه دیگری که در بقعه قرار دارد حاکی از آن است که والیان لرستان احترام فوق العاده ای برای صاحب مقبره قائل بودند. متن غلامرضا خان والی پشتکوه بدین شرح است: «حفر قنوات رضاآباد سردار در عهد دولت سلاطین قاجار از غلامرضا خان والی لرستان امیر جنگ این مرحوم حسین قلی خان والی سنه ۱۳۲۷ قمری بنای قلعه رضاآباد از محله «مله وازان» از غلامرضا امیر جنگ والی لرستان و بنای قلعه و باغات صیفی ملخطاوی و خانمی سنه ۱۲۳۴ قمری حفر قنات و قلعه والی آباد از غلامرضا خان والی کل لرستان و امیر جنگ فی شهر محرم سنه ۱۳۲۵ قمری تمام یافت. مبلغ چهل تومان همه ساله از واردات رضاآباد جهت روشنایی حرم مولای متقیان امیر المؤمنین (ع) برقرار شده و مبلغ بیست تومان واردات با باغشای جهت کاظمین و مبلغ بیست تومان از واردات محل صیفی و ملخطاوی جهت روشنایی حرم عسکرین (ع) برقرار و مبلغ چهل خروار از محل ملخطاوی وقت خدام امامزاده سیدحسن که واردات آن عاید داشته جهت روشنایی امام زاده سیدحسن علیه الرحمه به مصرف برسانند.

هر کس از اولاد غلامرضا خان والی امیر جنگ مقتدر باشد این شرایط را به عمل نیاورد به اعنت خدا گرفتار شود. تعمیر و غوس نخلستان محل حسینیه از مرحوم حسینقلی خان والی لرستان سنه ۱۳۳۸ ق حفر قنات و باغات امیرآباد از مرحوم حسینقلی خان والی لرستان به نظارت قنبر بیگ ملکشاهی انجام پذیرد و مبلغ یکزوج که چهار خروار باشد نذر سادات موسوی است.»

بنای قدیمی بقعه در دوره قاجار ساخته شده است. (۱۲) بنای مذکور گنبد خاکی داشته و دارای دو مناره قطور، ولی کوتاه در طرفین در ورودی بوده است. قسمت فوقانی مناره ها تزیینات آجرکاری داشته و مصالح بنای قدیمی از آجر بوده است. (۱۳)

معمدین محل می گویند که این زیارتگاه در زمان قاجار دوبار به وسیله دولت عثمانی صدمه دید و غارت شده است. در زمان جنگ ایران و عراق نیز آسیب به آن رسید، لذا با کمک مردم خیر و سازمان اوقاف در سال ۱۳۷۰ بازسازی شد. بنای جدید آن، شامل یک چهارطاقی، در مرکز بنا و گنبدی دوپوش بر روی آن است. اطراف چهارطاقی با یک شبستان که با هشت

□ بعضی از نقل قول های شفاهی حاکی از این است که حاج بختیار فرزند امام موسی کاظم (ع) و برادر امام رضا (ع) است. مدتی در کشور عراق و شهر سامرا زندگی کرده است. هنگامی که امام رضا (ع) به خراسان می رود و تعدادی از امامزادگان راهی خراسان می شوند و عده ای از آنها در بین راه از دنیا می روند. حاج بختیار نیز در همین مکان دارفانی را وداع گفته است.

گنبد کوچک مسقف شده، احاطه شده است. قبر در وسط چهارطاقی و در زیر گنبد دوپوش قرار دارد و بر روی آن ضریح فلزی نصب شده است.

روی سنگ نوشته ای که در زیارتگاه وجود دارد، نسب شناسی صاحب مقبره به شرح ذیل است: «هذا قبر المرحوم المبرور والجلیل الصالح والاراجح السید الحسن بن موسی کاظم.»

زیارتگاه سیدحسن مورد تکریم استان ایلام است و زائرین زیادی نیز دارد و کرامات زیادی نیز برای وی نقل کرده اند، که نقل قدیمی ترین آنها زیبا به نظر می رسد: به نقل از گذشتگان چنین روایت می کنند: زمانی که لشگر روم به سرزمین منصورآباد مهران کنونی حمله کرد. ساکنان آن به علت کمی نفرات و تجهیزات تاب مقاومت نیاورده و تسلیم شدند. آنها تمام منطقه را به اشغال خود درآورده و منازل مسکونی را تخریب و به مقبره نیز حمله ور شدند و آن را به آتش کشیدند. بعد از آن، خداوند متعال قدرت فوق العاده ای به مردم عطا کرد و به واسطه نفرین سیدحسن، تمام آنها را از منطقه، متواری و بیشترشان را کشتند. ساکنان منطقه بر این پندارند که صاحب مقبره به شفاعت زنان بیشتر از مردان توجه دارد.

حاج بختیار

در بیست و هفت کیلومتری شمال غربی شهر چوار روستایی قرار دارد، که به یمن واقع شدن بقعه در آن مکان، روستای «گنبد حاج بختیار» نام گرفته است. بقعه واقع شده در این روستا «حاج بختیار» نام دارد. عده ای بر این پندارند که بنای قدیمی آن در زمان

صفویه ساخته شده است و ابعاد آن ۸×۱۰ متر بوده است. اما گروهی دیگر معتقدند که در زمان غلامرضا خان ابوقداره - والی پشتکوه - ساخته شده است اینان می گویند که مقبره تا آن زمان به صورت سنگچین بوده است. در یکی از روزها که والی پشتکوه و سواره نظام همراهش از آن مسیر عبور می کنند. عده ای از مردم را می بینند که به زیارت مقبره مشغولند. یکی از سواره ها، زائران را مورد تسخر قرار می دهد، اما دیری نمی گذرد که از اسب پایین افتاده و مجروح می شود. شدت جراحاتش به حدی است که جان را به جان آفرین تسلیم می کند. والی از ادامه دادن مسیر، منصرف شده و دستور بازگشت را صادر می کند، سپس دستور احداث بنای مقبره را صادر می کند.

در سال ۱۳۶۹ با کمک خیرین منطقه و سازمان اوقاف، بنای جدید حاج بختیار ساخته شده است. «این بنا از یک گنبد پیزی شکل دوپوش، که بر روی یک چهارطاقی قرار گرفته و به وسیله شبستانی احاطه شده تشکیل یافته است. در ورودی بنا در ضلع شمالی و در داخل ایوانی واقع شده، در هر طرف ایوان دو رواق وجود دارد.» (۱۴)

بقعه حاج بختیار مورد احترام مردم شهرستان ایلام است، و زائرین زیادی دارد، روایت های زیادی درباره کرامات صاحب بقعه نقل شده است و از میان آنها می توان به شفای بیماران صعب العلاج، اشاره کرد. مردم روستای فوق به حاج بختیار، «پیر ژان» لقب داده اند، یعنی شفابخش دردها. بعضی از آنها بر این باورند که اسم وی، کس دیگری است و حاجی بختیار لقب وی است چرا که حاجی به معنی برآورده نمودن حاجت و بختیار به معنی داشتن اختیار است.

سند مکتوبی نسبت به نسب شناسی ایشان وجود ندارد. بعضی از نقل قول های شفاهی حاکی از این است که حاج بختیار فرزند امام موسی کاظم (ع) و برادر امام رضا (ع) است. مدتی در کشور عراق و شهر سامرا زندگی کرده است. هنگامی که امام رضا (ع) به خراسان می رود و تعدادی از امامزادگان راهی خراسان می شوند و عده ای از آنها در بین راه از دنیا می روند. حاج بختیار نیز در همین مکان دارفانی را وداع گفته است.

گروهی دیگر از مردم معتقدند که وی از مبلغین دین اسلام است که در این منطقه به تبلیغ و ترویج مذهب تشیع می پرداخته است. هنگامی که خلیفه عباسی متوجه تبلیغش می شود، دستور قتل وی را صادر می کند.

گروه سومی بر این پندارند که در زمان های خیلی دور، حاج بختیار از دست حکام ظالم و ستمگر وقت می گریزد و سوار بر گاوی از کوه «چاله سیابخش» پایین می آید و سپس راهی روستا می شود و تا پایان عمر در آنجا سکنی می گزیند و به علت بزرگواری، تدین و

ایمان، مردم او را گرامی داشته اند.

پیرمحمد «پیرمامه»

در سی کیلومتری جنوب غربی شهر ارکواز ملکشاهی روستایی به نام گنبد وجود دارد که مرکز دهستان «چمزی» است این روستا در بین دو رودخانه قرار گرفته است. رودخانه «گاوی» که از کبیر کوه سرچشمه می گیرد و رودخانه «تنگ رضا» از منطقه پاریاب نشأت می گیرد.

این روستا افتخار در برداشتن مقبره ای دارد که به پیرمحمد یا «پیرمامه» مشهور است.

بنابه قول معتمدین، غلامرضاخان امیر جنگ والی لرستان و پشتکوه در سال ۱۳۰۴ ه.ش ساختمان قدیمی آن را برای اولین بار احداث کرده است. مصالح آن بنا، از سنگ و گچ بوده است، از شواهد و قراین به دست می آید که معماری آن بنا، دارای گنبد دوشو و دو مناره بوده است و نمای بیرونی گنبد و مناره هایش باکاشی های اصفهانی تزیین شده بود. این بنا در سال ۱۳۶۲ (ه.ش) به صورت کلی تخریب و از بین رفته است. «بنای فعلی بقعه در سال ۱۳۶۴ ه.ش احداث شده است.

این بنا همانند دیگر بناهای نوساز استان، از یک چهارطاقی تشکیل شده است، که گنبدی دوشو بر روی آن قرار گرفته و شبستانی با هشت گنبد کوچک تر، اطراف آن را احاطه کرده است. بنای فعلی دارای سه در ورودی در اضلاع شرقی و غربی و شمالی است. در ورودی اصلی در داخل ایوانی در ضلع شمالی بنا قرار دارد، در دو طرف ایوان دو مناره بلند وجود دارد. کتیبه ای از آیات قرآن کریم تا دور قسمت فوقانی بدنه بنا را دربر گرفته است. ایوان و گردنه استوانه ای گنبد کاشی کاری شده و کاشی کاری سایر قسمت های بنا، از جمله گنبد و مناره ها در دست اقدام است. قبر دست در زیر گنبد دوشو و در وسط چهارطاقی قرار گرفته و بر روی آن، ضریح جدیدی نصب گردیده است. (۱۵)

بنابر اظهار معتمدین منطقه، سیدمحمد عابد در فاصله ساله های ۲۳۲ تا ۲۴۷ که سادات علوی مورد بی مهری و غضب متوکل قرار گرفته بودند، به این منطقه مهاجرت نموده و مدتی در اینجا تحت حمایت دو برادر به نام های مطهر و قلندر، که در محل ساکن بودند زندگی کرده و سپس از دنیا رفته است. در شجره نامه موجود در زیارتگاه چنین آمده است:

مقام مدفون آن جناب والا گهر در میان دو رودخانه در یکی از قراء ماسبندان و موضع - موضعی - از مواضع جبال الحلوان واقع است. جانب قبله کوه ششم و جانب قطب کوه سرخ که موسوم است به بلیجان و دره دره مورد و طرف شمال کوه زمزمیه و مله گیج طرف مله قیانه و جبل زنب الحمار پایین بیاید به داراکله الی کان کبود در

□ با توجه به وضعیت مذهبی حاکم بر ایلام، آرامگاه ها و بقعه ها کم کم رو به گسترش نهاد و اکنون بیش از یکصد نماد اسلامی در استان وجود دارد.

□ به گفته هیأت امنای بقعه پیرمحمد سیدمحمد عابد فرزند امام موسی کاظم (ع) است. مردم ملکشاهی اعتقاد زیادی به این زیارتگاه دارند، تا جایی که به او لقب «پیر حاضر» داده اند، یعنی کسی که برای اجابت درخواست حاجتمندان همیشه حاضر است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رساله جامع علوم انسانی

پایین طرف قبله رمله که مرسوم است به صحرای محسن آب و طرف بالا که الحال مشهور است به کوره کوه و سابقاً طائفه ساده میری و بنی کتانه و الحال طایفه ای ملکشاهی و گرزالدین و بعضی طوایف دیگر از قبیل محلی که زبان و غیره که ملحق است به آنها مرید جناب امام زاده و والا مقام سیدمحمد علیه السلام و ذریه ای او که در آستانه مبارک که مقیم و متوطن هستند. هرگاه احدی تصرف در ملک یا املاک یا در آبی و دیمی و فرقات از املاک امامزاده و الا مقام سیدمحمد علیه السلام نموده باشد غضب کرده، باید سادات صحیح النسب المقیمین در آستانه او رد نماید، که املاک مرقومه، و وقف ذکور است. والا در یوم جزاء مؤاخذه و مخطی خواهد بود. و مانند سخت و خون خنزیر بر ایشان حرام و بازخواست آن در روز قیامت در مجمع خاص و عام و محضر سیدالانام علیه و علی اولاده الصلوه والسلام خواهد بود.

به گفته هیأت امنای بقعه پیرمحمد سیدمحمد عابد فرزند امام موسی کاظم (ع) است. مردم ملکشاهی اعتقاد زیادی به این زیارتگاه دارند، تا جایی که به او لقب «پیر حاضر» داده اند، یعنی کسی که برای اجابت درخواست حاجتمندان همیشه حاضر است. و زائرین از تمام نقاط استان به زیارت آن مکان مقدس می روند.

سیدمحمد

روستای چمن در دهستان بولی قرار دارد و جزء بخش چوار از توابع شهرستان ایلام است. این روستا از طرف جنوب هم مرز با عراق است. در گذشته «زنگولیان» و «کیوترکنا» نیز خوانده شده است.

بر روی تپه ای در شمال شرقی روستای چمن بقعه ای قرار گرفته است، که آن را «سیدمحمد» می نامند. در دامنه تپه چشمه آبی قرار گرفته است که از زیر قبر زیارتگاه سرچشمه می گیرد و مردم آن چشمه را منسوب به امام زاده می نمایند.

در اطراف بقعه قبرستان قدیمی وجود دارد که اکنون نیز مردم منطقه به عنوان قبرستان از آن استفاده می کنند. اهالی ساکن در منطقه می گویند که این بقعه تا سال ۱۳۳۸ ه.ش فقط به وسیله سنگ چین بر اطراف آن مشخص شده بود. اما در این سال به وسیله شخصی به نام علی پاشا پاسبانی که فرمانده پاسگاه روستا بود و با همکاری و همیاری مردم روستا آن را بازسازی نموده و در مکانی به مساحت ۳۰ متر به مصالحی از قبیل خشت خام، گچ و گل آن را ساخته و گنبدی از سیمان و ماسه بر فراز آن احداث کردند. مقبره در وسط زیارتگاه قرار گرفته و فاقد ضریح است.

معتمدین منطقه گفته اند که سیدمحمد فرزند سوم سیدعمر بن حسین بن زید بن علی بن حسین است که مدتی در مدینه زندگی کرده و بعد از آن که خبر شهادت امام رضا (ع) را شنید و به دلیل این که مغضوب خلفای عباسی بود، به کوفه رفت و در نهایت به سوی حله و مرز ایران گریخت و در منطقه، به صورت شخصی گمنام به کار کشاورزی پرداخت. زمان وفات وی را نزدیک به سال های ۲۴۹ تا ۲۵۵ ه.ش می دانند.

البته گروهی دیگر از مردم، وی را از فرزندان امام موسی کاظم به شمار می آورند. صاحب مقبره در بین مردم به «پیر ژان» لقب گرفته است؛ به معنی شفا دهنده درد است و اهالی محل بر این باورند، که سیدمحمد شفا دهنده دردهای عضلانی و استخوانی است.

علاوه بر آن، اعتقاد گروهی از مردمان ساکن در منطقه این است که هرکسی هر نیازی داشته باشد و به این زیارتگاه برود دست خالی برنگشته و نیازهایش برآورده می شود. قدر و منزلت بقعه در بین مردم به اندازه ای است که در اختلافات محلی به قسم به آن گردن نهاده و اختلافات خویش را به وسیله او حل و فصل می نمایند.

به هر حال، این بقعه مورد احترام و تکریم آن سامان هست.

نتیجه گیری

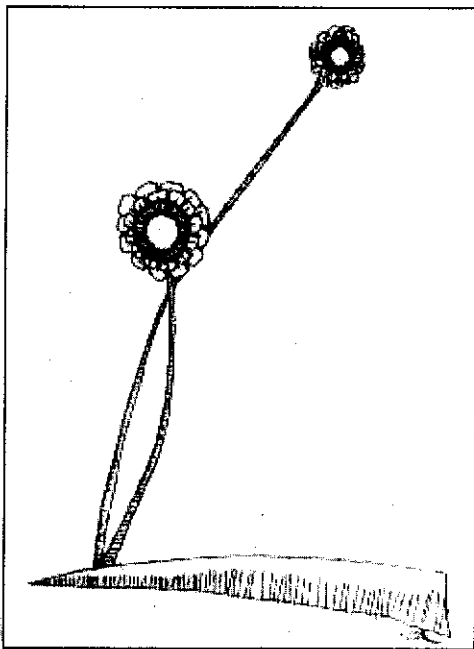
آثار تمدنی اسلامی استان ایلام بالاخص «بقاع» مجموعه میراث گرانبهائی را تشکیل می دهند، که تدوین شناسنامه دقیق آنها بر اهمیت برجسته جایگاهشان خواهد افزود. این بناها در گذر زمان و به تدریج شکل گرفته اند. قدیمی ترین آنها بقعه مهدی خلیفه عباسی است که در سال ۵۶۴ هجری به وسیله المسترشد خلیفه عباسی بازسازی شده بود. تبیین گستره زمانی فوق برای پی بردن به سابقه تاریخی و دینی استان ایلام، نقش اساسی دارد و چگونگی معماری کتیبه های تاریخی و شجره نامه های این بقعه ها در این شناخت، اثر =

فوق العاده می تواند داشته باشد.

علاوه بر آن، با توجه به این که مردم این سامان مسلمان بوده و گرایش مذهبی شیعی دارند و احترام ویژه ای برای بقاع مذهبی قایل هستند، تحقیق همه جانبه نگرانه ای درباره این بقعه ها و کسانی که در آنها دفن شده اند، ضروری به نظر می رسد. در این تحقیق هم نسب شناسی افراد و هم شخصیت شناسی آنان باید مطرح نظر باشد، ضمن آن که دقت در مراسم مذهبی برای پالایش و آرایش مناسک دینی از او هام و خرافات بر اهمیت آن می افزاید. و دیگر اینکه یکی از جاذبه های گردشگری استان آثار تمدنی و اسلامی است؛ زمانی این مهم تحقق خواهد پذیرفت که افراد گردشگر هنگام مراجعه به این مکان ها اطلاعات تاریخی دقیق قابل اثباتی به دست آورند. لذاست که پژوهش ژرف و همه جانبه پیرامون آنها، اقدام اساسی به شمار می رود، ناگفته پیداست که دست یابی به چنین امر مهمی، نیازمند به حمایت جدی مسوولان فرهنگی و دانشگاهی است.

منابع

- ۱- دایره المعارف، بناهای آرامگاهی، ص ۱۷۶.
- ۲- بایگانی میراث فرهنگی.
- ۳- مجالس المؤمنین، ص ۴۹۶- منتهی الامال، ج ۲، ص ۷۵- ۱- اختیار معرفه الرجال، ص ۷۵.
- ۴- ایلام عروس زاگرس، ص ۱۰۳.
- ۵- المعجم البلدان، ج ۱، ص ۴۹۱.
- ۶- آثار باستانی و تاریخی لرستان، صص ۵۰۷ و ۵۰۸.
- ۷- سفرنامه الموت، ص ۱۹۶.
- ۸- همان، ص ۱۹۶.
- ۹- تاریخ یعقوبی، ج ۳، ص ۱۳۴.
- ۱۰- اخبار الطوال، ص ۴۲۷.
- ۱۱- التنبیه والاشراف، ص ۳۳۴.

- ۱۲- ر. ک ایلام و تمدن دیرینه آن، ص ۱۵۵ و نیز ایلام، عروس زاگرس، ص ۱۰۷.
- ۱۳- بقای متبرکه، ص ۳۷۱.
- ۱۴- بقاع متبرکه، ص ۲۴۶.
- ۱۵- بقاع متبرکه ایلام، ص ۳۲۳.

منابع

- ۱۰- حسینی زرباطی، سیدحسن، بغیة الحائر، انتشارات دارالتفسیر، قم ۱۴۱۷.
- ۱۱- حموی، یاقوت، معجم البلدان، دارالصادر، بیروت، ۱۳۷۶.
- ۱۲- درخشنده، سیدمحمد، ایلام عروس زاگرس، چاپ اول، بی جا ۱۳۷۰.
- ۱۳- قمی، شیخ عباس، منتهی الامال، انتشارات جاویدان بی جا، بی تا.
- ۱۴- کشی، محمدبن عمر، اختیار معرفه الرجال، مرکز تحقیقات و مطالعات، مشهد ۱۳۴۱.
- ۱۵- کلهر، آیت الله، جغرافیای تاریخی ایوان غرب، چاپ نهضت، بی جا ۱۳۷۶.
- ۱۶- محمودیان، حبیب الله، مقبره مهدی صالح، فرهنگ ایلام، شماره اول، بهار ۱۳۷۹.
- ۱۷- مرادی، ابراهیم، بقاع متبرکه ایلام، پایان نامه، ۱۳۸۰.
- ۱۸- مروتی سهراب؛ قاسمی، یارمحمد، نمادهای مقنن در استان ایلام، طرح تحقیقاتی، ۱۳۸۰.
- ۱۹- مستوفی، حمدالله، تاریخ گزیده، به اهتمام عبدالحسین نوایی، امیرکبیر، تهران ۱۳۶۲.
- ۲۰- مقلس، ابو عبدالله، محمدبن احمد، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه علینقی منزوی، شرکت مؤلفان، بی جا ۱۳۶۱.
- ۲۱- هلین براند، رابرت، معماری اسلامی، ترجمه ایرج اعتصام، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، بی جا ۱۳۷۷.
- ۲۲- یعقوبی، احمدبن یعقوب، تاریخ یعقوبی، مطبعة العزی، نجف اشرف، بی تا.

- ۱- آمارنامه استان ایلام سال ۱۳۷۹، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان ایلام، ۱۳۸۰.
- ۲- ابن اثیر، عزالدین علی بن الاثیر، کامل تاریخ بزرگ اسلام و ایران، ترجمه خلیل عباسی، انتشارات کتب ایران، بی تا.
- ۳- ابن حوقل، صورة الارض، ترجمه جعفر شعار، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۷.
- ۴- استارک، فریا، سفرنامه الموت، لرستان و ایلام، ترجمه علی محمدساک، انتشارات علمی، چاپ اول، تهران ۱۳۶۴.
- ۵- افشار سیستانی، ایرج، ایلام و تمدن دیرینه آن، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تهران ۱۳۷۲.
- ۶- ایزدینا، حمید، آثار باستانی و تاریخی لرستان، انتشارات آگاه، چاپ دوم، بی جا، ۱۳۶۳.
- ۷- بلاذری، احمدبن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش آذرنوش، انتشارات سروش، چاپ دوم، تهران ۱۳۶۴.
- ۸- حاتم، غلامعلی، معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، جهاد دانشگاهی، چاپ اول، تهران ۱۳۷۹.
- ۹- حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، قم ۱۴۰۹.